

Akrosak cu imaginea Demetrei și Corei (7,3 g). Nominalul III - constituit din varianta II a monedelor lui Tanusak (5,5 g) și Sariak, cu chipul Demetrei (5,3 g). Nominalul IV - reprezentat de monedele lui Ailii cu imaginea lui Helios (3,8 g) și de varianta II cu imaginea lui Heracle, emise de Sariak (3,1 g).

Autoarea lucrării susține opinia altor cercetători în privința faptului că baterea monedei reflectă, în primul rând, pretențiile conducătorilor Sciției Minor, dar consideră că apariția acesteia a fost cauzată parțial de constituirea relațiilor marfă-bani, cel puțin în zonele apropiate de orașele grecești. Studiind problema cronologiei Sciției Minor, autoarea, în baza corelării numelor magistraților de pe monedele emisiunilor regale și într-o măsură mai limitată, prin asemănarea lor, cu emisiunile din orașe, propune succesiunea cronologică a regilor Sciției Minor: Tanusak, Kanit, Sariak, Akrosak, Harasp, Ailii. Chiar datarea cronologică a perioadei existenței Sciției Minor se încadrează în a doua jumătate a sec. III - începutul sec. I a. Chr. Autoarea aduce drept argument decretul dedicat lui Germis, inscripția dedicativă a macedoneanului Antigon și tezaurul de monede din Bolgarevo, datate între anii 140-120 a. Chr. Perioada înfloririi Sciției Minor este considerată de autoare în timpul lui Kanit. Cât privește relațiile cu lumea înconjurătoare, autoarea, pe bună dreptate, subliniază situația complicată în planul politicii externe a regatului în a doua jumătate a sec. III a. Chr., când în regiune domină regii geți Zoltes și Remaxos, iar statul scitic nu prezintă în sine o putere militară și politică evidentă.

Autoarea menționează o schimbare esențială în

distribuirea forțelor la începutul sec. II a. Chr., în timpul domniei lui Kanit, în baza decretului dedicat lui Germis, semnalând și stabilirea contactelor sciților cu orașele grecești, concepție reflectată în considerațiile lui Vinogradov cu privire la "protectoratul barbar".

Referitor la contactele Sciției Minor cu zona nord-pontică se ajunge la concluzia că acestea erau destul de sporadice, deși au fost semnalate infiltrări ale populației Sciției Minor în zonă. Dispariția Sciției Minor în calitate de regat independent, autoarea o leagă de includerea zonei nord-pontice în orbita acțiunilor lui Mitridate, de la răscrucea sec. II-I a. Chr. și stabilirea protectoratului acestuia asupra polisurilor grecești.

Alexei ROMANCIUC
(Sankt Petersburg)

Note

- 1 N. I. Medvedskaja, *Periodizacija skifskoj arhaiki, Drevnij Vostok*, RA, 1992, nr. 3, p. 86-108.
- 2 RA, 1992-1994.
- 3 G. I. Smirnova, *Pamjatniki srednego Podnestrovija v hronologičeskoj sheme ranne-skifskoj kultury*, RA, 1993, nr. 2, p. 101-117.
- 4 L. A. Elnickij, *Skifija evrazijskih stepej*, Novosibirsk, 1977.
- 5 V. I. Kuklina., *Etnografija Skifii po antičnym istočnikam*, 1985, Leningrad.
- 6 A. A. Nejchardt., *Skifskij rasskaz Gerodota v otečestvennoj istoriografii*, 1982, Leningrad.
- 7 *Ibidem*.

Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma, tom. V, 1995, Zaporozhie, 200p.

În 1995 a văzut lumina tiparului volumul V al culegerii arheologice, *Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma* ("Vestigii ale stepei nord-pontice și Krimeei"). Afectarea periodicității acestei ediții anuale (volumele I-IV au apărut în anii 1990-1993) pare a fi cauzată de aceleași dificultăți cu care se confruntă știința în ultimul timp, dar care, din fericire, n-au influențat în mod negativ asupra conținutului culegerii, aceasta înglobând ca pe timpuri comunicări științifice diverse și actuale.

Volumul înglobează șase articole, nouă note științifice, o recenzie și un indice bibliografic al tuturor lucrărilor din volumele I-IV. În primul articol, *Planigrafia*

stațiunii Ivașkovo VI, autorii S. P. Smolijaninov și T. N. Švajko reflectă experiența cercetării unei stațiuni din epoca paleoliticului superior prin metoda investigației planigrafice: distribuirea pieselor (în cazul dat a celor din silex) pe suprafața sitului, cu scopul reflectării structurii lui, stabilirii complexelor de locuit și gospodărești - condiție necesară unei interpretări istorice adecvate. Este remarcată importanța deosebită a acestei metode în cercetarea monumentelor de tipul Ivașkovo VI, adică în cazurile când nu sunt descoperite elementele de bază: locuințe, gropi menajere, gropi. Investigația prevede stabilirea concentrației medii a obiectelor din silex prin intermediul unor metode

statistico-matematice, pentru ca mai apoi, prin compararea cu acești coeficienți, să fie identificate pe suprafața monumentului sectoarele cu o densitate mai mare sau mai mică a pieselor. În acest context este studiată distribuția spațială a tuturor pieselor din silex, cât și a tipurilor lor.

La stațiunea Ivașkovo VI au fost determinate două sectoare mari: de nord - cu o concentrare minimă a pieselor, de sud - cu o cantitate sporită de silex, care ocupă o suprafață de 25 mp. Analizând componența calitativă a grupelor de piese de pe fiecare porțiune, a fost stabilită funcționalitatea lor.

Materialul extras din sectorul de sud le-a permis autorilor să ajungă la concluzia că în această zonă se efectua preponderent lucrarea uneltelor: despicarea lamelor și a acestora de pe nucleu, precum și prelucrarea lor secundară. Sectorul de nord a fost interpretat atât ca loc de utilizare a uneltelor finite, cât și ca teritoriu pe care se efectua despicarea primară a silexului și prepararea nucleusurilor.

În cadrul sectorului de sud au fost descoperite două concentrări de nucleu-uri, în care tehnica de despicare a silexului era diferită. Fără a oferi o interpretare univocă a acestei situații, autorii au emis ipoteza conform căreia acest fapt poate fi explicat prin calitatea diferită a materiei prime, cât și prin activitatea diversilor meșteri sau grupuri, lucru care poate indica existența unor căsătorii matrilocale, când femeile formau familii cu bărbați din diferite triburi, importându-se astfel și diferite tehnologii. Așadar, rezultatele investigației de la stațiunea Ivașkovo VI desemnează probleme noi și de o amploare mai vastă pentru cercetători, legate de reconstituirea sistemului relațiilor sociale ale populației din zonă.

De același domeniu al studiului structurilor sociale ale comunităților antice ține și articolul lui S. G. Pustovalov, *Despre posibilitățile reconstituirii sistemului de caste prin intermediul materialelor arheologice*. Buzuindu-se pe concluziile unor cercetători despre universalitatea sistemului de varne, sau a unuia similar acestuia, la anumite trepte de dezvoltare a societății (Medvedev, 1978, p. 39-72), autorul afirmă că sistemul de caste era răspândit mult mai larg decât se consideră, propunând să fie utilizat modelul lui în cadrul reconstituirii comunităților străvechi, aflate la etapa de trecere de la preistorie la civilizație. În conformitate cu ipoteza lui, existența sistemului de castă poate fi atribuită acelor comunități antice care au apărut ca rezultat al cotropirilor și în care exista separarea meșteșugurilor de agricultură. Materialele arheologice oferă un șir de dovezi în favoarea existenței acesteia:

rămășițe ale cotropirilor sub formă de distrugerii și urme de incendieri ale așezărilor, un număr mare de înmormântări cu arme și cu schelete care prezintă traumatisme; coexistența îndelungată a două grupuri etnice diferite pe același teritoriu, fiecare ocupând un anumit loc în ierarhia socială; structura socială incompletă - dispariția păturii de conducere (elită) - în cadrul etniei cotropite; contactele limitate dintre grupurile etnice coexistente, deși în această situație era posibilă o pătrundere limitată a membrilor castelor inferioare în rândurile celor superioare (Kucenkov, 1983, p. 48-53); separarea meșteșugurilor, specializarea lor teritorială, existența unor ocupații mai mult sau mai puțin prestigioase, fapt care poate fi confirmat de descoperirea unor așezări meșteșugărești specializate și a unor truse de unelte specifice de muncă în morminte. Toate caracteristicile enumerate, care dovedesc existența sistemului de caste, au fost descoperite de către autor în cadrul cercetării materialului din înmormântările comunității în catacombă din bazinul de nord al Mării Negre.

Împărtășind opinia, actualmente încă discutabilă, cu privire la coexistența culturilor Jamnaja (groapă) tardivă și catacombelor (Berezanskaja, Șapoșnikova, 1957, p. 270-272), în baza analizei a două grupuri de înmormântări în catacombe - de tipul ingul și în conformitate cu ritualul de est - efectuată și publicată anterior (Pustovalov, 1992), autorul ajunge la concluzia privind caracterul de castă al comunității catacombelor, în care populația de tip ingul se plasa pe o poziție dominantă, iar cele estice ale catacombelor și de tipul Jamnaja tardiv - dominată -, ultima plasându-se pe cele mai de jos trepte ale ierarhiei sociale. El admite posibilitatea că sistemul de castă din comunitatea catacombelor a avut un anumit rol în constituirea societății de castă din India.

Articolul lui Ju. P. Zajcev, *Cronologia Neapolului Scitic*, se poate impune atenției cercetătorilor culturilor scitice, deoarece prezintă o formă calitativ nouă a periodizării acestui monument, care poate, după părerea autorului, să fie o bază a periodizării întregii culturi scitice târzii din Krimeea. Deși săpăturile sitului au demarat încă în sec. XIX (Markevici, 1928), iar primele studii cu referință la stratigrafia și cronologia lui au fost publicate în anul 1927 (Ernst, 1927), de atunci apărând periodic articole și monografii speciale, consacrate acestei probleme (Šulic, 1957; Vysotskaja, 1979; Pogrebova, 1961; Raevskij, 1970; Charko, 1961; Symanovici, 1963; Koltuchov, 1990), Ju. P. Zajcev a arătat insuficiența elaborărilor existente pe această problemă, divergențele de

părerii ale cercetătorilor, lipsa de temeinicie a unui șir de concluzii, inexistența unei scheme stratigrafice unice pentru întregul moment. Alăturându-ne acestor opinii, considerăm necesar să analizăm detaliat conținutul articolului.

Se poate spune că schemele de periodizare, făcute anterior, se bazează în linii mari pe datarea unor complexe aparte. Evidențierea unor orizonturi culturale în cadrul Neapolului scitic este dificilă din cauză că monumentul nu a fost integral săpat, edificarea lui nefiind compactă pe parcursul nici unei etape de existență, din care cauză depunerile culturale au caracter intermitent, unele straturi nu acoperă întreaga suprafață a sitului, lucruri care condiționează o discordanță în tabloul stratigrafic al diferitelor porțiuni. Aceste circumstanțe oferă o importanță deosebită rezolvării problemei pe care a întreprins-o autorul articolului elaborării unei periodizări detaliate, generale pentru întregul sit, capabilă să înlăture divergențele existente.

Stratigrafia pentru sec. II a. Chr.-III p. Chr. a întregului monument este întocmită în baza datelor căpătate de pe sectorul A-B - cel mai mare după suprafață și mai înzestrat cu materiale care pot oferi o datare - cu care în continuare sunt comparate alte suprafețe și obiective cercetate. La sectorul A-B au fost evidențiate 5 orizonturi de bază, desemnate de la cel superior la cel inferior cu literele A-E, dintre care trei sunt divizate detaliat în straturi: A1-2, D1-4, E1-2. Evidențierea fiecărui orizont este efectuată în baza unui cumul de particularități, inclusiv a celor de structură a straturilor, de componență a materialelor și de periodizare a proceselor de construcție. Un moment, evident pozitiv, este diversitatea metodelor de datare. În calitate de material de datare sunt utilizate, tradițional, complexe bogate în ceramică, cât și monedele, fibulele, alte obiecte din metal, podoabele. Pentru perioada elenistică un rol deosebit îl au siglele de pe torțile de amforă. Autorul sincronizează unele straturi cu evenimentele istorice cunoscute, lucru care îi permite să efectueze o datare cu exactitate de până la 5-7 ani; precizează periodizarea construcțiilor prin metoda atribuirii de semnificație edificiilor, referindu-se la utilizarea unui material specific de construcție într-o anumită epocă. O importanță mare în evidențierea și datarea straturilor din orizonturile C-E o are stratigrafia podelelor megaronului N la secțiunea B, care includ 47 de straturi de depuneri, inclusiv și urmele a patru incendii. Autorul efectuează enumerarea straturilor intermediare din lut de la cel datat mai exact, considerând că un strat denotă o perioadă de 1 an, concluzie făcută în urma cunoașterii unor mărturii

etnografice exacte a necesității reparațiilor anuale cu semnificație sacrală. Dacă concluziile autorului, rezultate din utilizarea acestei metode originale, se vor confirma, această descoperire creativă va îmbogăți considerabil metoda cercetării arheologice a așezărilor.

Orizontul D-E a fost datat în a doua jumătate a sec. II a. Chr., în conformitate cu nenumăratele sigle de Rodos (anii 150 - 108 a. Chr.). În stratul D1, constituit ca urmare a distrugerii sincrone a construcțiilor, au fost găsite două monede din anii 112-105 a. Chr., care au permis sincronizarea lui cu perioada războaielor lui Diofant (anii 112 - 105 a. Chr.). Datarea straturilor inferioare stratului D1 este făcută în conformitate cu cel din urmă prin calcularea stratificărilor de pe podelele megaronului N. Astfel s-a constatat că perioada edificării megaronului N corespunde și cu mijlocul sec. II a. Chr., iar incendiul nr.1, plasat între straturile D și E, poate fi datat aproximativ, în anii 137 - 130 a. Chr., cel de-al doilea, dintre straturile D3 și D2 - în anii 129-124 a. Chr. În mod deosebit este analizată problema datării mausoleului. Ju. P. Zajcev găsește analogii directe ale majorității categoriilor de inventar funerar din complexul de obiecte ale orizonturilor D-E, atribuind majoritatea înmormântărilor din mausoleu ultimului sfert al sec. II - hotarului dintre sec. II-I a. Chr., aducând, astfel, corective în datările propuse de P. N. Šulic și N. N. Pogrebova - sec. I a. Chr. - I p. Chr. La sectoarele D, E, I și VII a fost evidențiat orizontul E3, caracterizat prin lipsa aproape totală a materialelor databile, care au fost preliminar atribuite primei jumătăți - mijlocului sec. I a. Chr.

Orizontul C se prezintă ca fiind nu prea mare și este datat, pe baza complexului de ceramică din sectorul A-B, în sec. I a. Chr. - înc. sec. I p. Chr. În cadrul megaronului N el se prezintă prin 10 straturi ale podelei de lut, pe al 9-lea și al 10-lea fiind depistate urmele incendiilor 3 și 4, atribuite primei jumătăți a sec. I a. Chr., o datare mai exactă fiind imposibilă. În general, pentru cetate acest orizont are un termen mai îndelungat - cca 150 ani -, în cadrul lui fiind identificat încă un incendiu - nr. 5 -, pe care S. G. Koltuchov l-a datat în primele decenii ale sec. I a. Chr., legându-l de acutizarea relațiilor dintre sciți și bulgari (Koltuchov, 1990, p.178). Dar Ju. P. Zajcev nu pune în discuție această părere. Orizontul B este datat în a doua jumătate a sec. I - al treilea sfert al sec. II p. Chr. Cu toate acestea, rămâne nerezolvată problema datării megaroanelor A, B și C din cadrul săpăturilor D, care se află nemijlocit pe orizontul E, conținând în același timp și materiale caracteristice orizontului A.

Posibilitatea existenței acestor construcții pe perioada existenței a 400 de ani (din sec. II a. Chr. până în sec. III p. Chr.) autorul o consideră mai puțin reală. Timpul de formare a orizontului A a fost stabilit în conformitate cu materialul ceramic, o monedă de Chersones și o fibulă cu înfățișare figurală a corpului, datându-l în limitele ultimului sfert al sec. II a. Chr. - primei jumătăți a sec. III p. Chr. Stratul A denotă momentul distrugerii cetății, datat nu mai târziu de al doilea sfert - mijlocul sec. III p. Chr.

Unul dintre cele mai importante rezultate, obținute din compararea stratigrafiei sectorului A-B cu situația din alte sectoare ale monumentului, este considerat de autor ca fiind descoperirea în partea de nord a cetății a unui orizont vechi, marcat prin F. Aici, la rând cu ceramica grecească, au fost găsite fragmente de ceramică aparținând culturii Kizil-Koba, în baza cărora orizontul a fost datat la hotarul dintre sec. IV - III a. Chr. - primul sfert al sec. III a. Chr. Cu o mare doză de probabilitate se presupune existența, în perioada dată, a unei așezări scito-kizil-koba, care, în continuare, nu mai este remarcată pe teritoriul monumentului dat.

Studiul mai conține o serie de observații și concluzii cu referire la unele evenimente importante și particularități ale fiecărei perioade de existență a sitului. Acestea sunt: evidențierea perioadelor de înflorire și decădere a construcției, presupunerea schimbării funcționalității cetății în diferite epoci. Se pune în discuție una dintre cele mai importante probleme: perioada apariției cetății. Autorul o leagă de orizontul E2, atribuind-o anilor 40 ai sec. II a. Chr., în timp ce majoritatea cercetătorilor se mențin la opinia că ea a existat din sec. III a. Chr. (Šulic, 1957), sau chiar de la sf. sec. IV a. Chr. (Vysotskaja, 1979). Se presupune că începând cu stratul E3 se conturează structurile unor locuințe, care au existat până la apariția cetății. Un șir de particularități ale orizontului B, cum ar fi urmele de vetre și înmormântările de pe teritoriul așezării, nenumăratele gropi menajere și numărul limitat de construcții mari, pot denota schimbarea modului de viață al populației. Ju. P. Zajcev consideră că la această etapă a existenței, Neapol se prezenta ca o tabără de iarnă, posibil fortificată, locuită permanent de un număr nu prea mare de populație sedentară, probabil aristocratică, în timp ce la etapa finală, care corespunde orizontului A, aceasta era mai mare, dar se prezenta, posibil, ca o așezare nefortificată cu funcții administrative, în favoarea căreia vorbește existența palatului de nord, și populată de agricultori. Studiul nu oferă un răspuns la întrebarea până în ce perioadă Neapolul a existat ca cetate. Este de aștep-

tat că vor începe discuții aprinse, dat fiind faptul că autorul a reexaminat considerabil datarea monumentului. Apreciem încă odată meritul lui de a oferi cea mai detaliată și minuțioasă periodizare a Neapolului, din cele cunoscute până în prezent.

Problematica menționării și a datării monumentelor scitice timpurii din spațiul de la vest de Nistru, ca un aspect mai larg - cel al periodizării culturii scitice - constituie subiectul articolului lui O. Levițki și T. Demcenco, *Monumente scitice arhaice de pe teritoriul Moldovei*. Se constată, că în calitate de surse pentru această perioadă sunt utilizate, de regulă, materialele de la monumente cu aspect scitic timpurii, ale așa-zisului grup Podolian de Vest din zona Nistrului de Mijloc, care au un caracter sincretic, elementele autohtone predominându-le pe cele alogene-scitice timpurii, acestea fiind sporadice pe teritoriul Moldovei. O. Levițki și T. Demcenco atribuie acestei categorii 5 morminte (dintre care unul e distrus și prezintă anumite dificultăți de datare) și 18 piese izolate. Dintre acestea, 3 înmormântări și 9 piese sunt publicate pentru prima dată, baza de izvoare din circuitul științific fiind, astfel, dublată. Două dintre înmormântările înscrise în articol fac parte din tumulul de lângă satele Ciobruciu și Răscăieții Noi. Ele sunt datate la mijlocul și a doua jumătate a sec. VII a. Chr. și respectiv a doua jumătate a sec. VII și hotarul dintre sec. VII-VI a. Chr. A treia înmormântare (distrusă), de lângă Strășeni, este datată, aproximativ, în a doua jumătate a sec. VII a. Chr. În încheiere, autorii afirmă că materialele culturii scitice timpurii de pe teritoriul Moldovei nu se deosebesc de cele analoage din întreaga lume scitică și nu conțin elemente ale culturii tracice autohtone.

Pentru cei care se preocupă de cultura sciților din zona Niprului, poate prezenta un interes deosebit descoperirea de pe insula Hortița: un complex de mari proporții de monumente ale sciților sedentari, care sunt reflectate în articolul lui M. A. Ostapenko, *Monumentele scitice din partea de nord a insulei Hortița*. În cadrul acestora se distinge cetatea Sovutina Skelja, datată în limitele sf. sec. V - sec. III a. Chr.; stratul cultural, încă necercetat, de la așezarea pluristratigrafică Molodnjaga; complexele funerare din sec. V a. Chr. și complexul "Pereprava". Deoarece regiunea pragurilor de pe Nipru se consideră până în prezent puțin locuită de sciții sedentari și seminomazi, această descoperire lărgeste arealul de răspândire a monumentelor sedentarismului scitic în continuare spre nord.

Marea majoritate a notelor din culegere introduce în circuitul științific materialele de la diverse complexe

funerare, cu precădere din epoca bronzului. La acest domeniu se referă și articolul lui G. N. Toșčev, *Necropola plană a culturii catacombelor de pe Mamaj-Gora*. Regiunea Mamaj-Gora este interesantă prin faptul că are înmormântări datate începând cu eneoliticul și până în Evul Mediu, prezentând o necropolă de mari proporții, care conține tumuli și înmormântări plane din diverse epoci. În articol sunt prezentate materialele extrase din 11 înmormântări, cercetate în anul 1989, dintr-o necropolă, de la nord de tumulul principal. Necropola e desemnată ca plană, din cauză că n-au fost stabilite rămășițe ale unor mantale tumulare. Construcțiile sepulcrale prezentau gropi de forme simple și catacombe, scheletele erau plasate în 2 poziții: chircită sau decubitus dorsal. Inventarul din majoritatea mormintelor era destul de sărăcăcios, sau chiar lipsea. Excepție face mormântul de copil nr.1, în care s-au găsit o cupă ornamentată și diverse podoabe din bronz sau os. În genere, în inventarul necropolei se întâlnesc ceramică (2 vase modelate cu mâna și o cupă), pandative din bronz, salbe din dinți de animale, mărgelile din os, un vârf de săgeată și 36 de arșice din mormântul de copil nr.15; 5 morminte conțin ocră. Particularitățile ritului funerar și ale inventarului permit autorului să atribuie necropola culturii catacombelor. Există dubii în ceea ce privește determinarea apartenenței culturale a mormântului de copil nr.15, care conține un inventar deosebit față de alte înmormântări: un vas cu pictograme și arșice. După părerea lui V. V. Otroșčenko acesta poate fi datat în perioada Srubnaja; G. M. Toșčev îl atribuie culturii catacombelor, argumentând că arșicele în mormintele de copii și adolescenți se întâlnesc în perioada tardivă a acestei culturi. Prezența pictogramei, după părerea autorului, este încă o mărturie a faptului că primii germeni ai scrisului au apărut nu în perioada Srubnaja, ci în cea a catacombelor.

Cinci note prezintă descoperirile din necropolele tumulare, ce conțin materiale din diferite epoci. Majoritatea dintre ele sunt atribuite epocii bronzului nord-pontic (A. V. Gudkova, G. N. Toșčev, G. F. Cebotarenko, *Tumulii de lângă satele Kislița și Ozernoe din regiunea Odesa*; L. V. Subbotin, A. O. Dobroljubskij, G. N. Toșčev, *Mormintele din epoca bronzului ale necropolei tumulare Gradeșca*; Z. Ch. Popandopulo, *Necropola tumulară de lângă satul Belenikoe*; A. G. Pleșivenko, *Necropola tumulară de lângă satul Konskie Razdory*; B. D. Michajlov, *Tumulii din epoca bronzului din nord-vestul bazinului Mării Azov*). În acestea este prezentat un șir cronologic de culturi ale acestei regiuni, de la eneolitic și

până la sarmați; întâlnindu-se și înmormântări secundare ale nomazilor târzii. Cei doi tumuli de lângă satul Konskie Razdory au fost edificați în Evul Mediu, unul, în opinia autorului, având un caracter evident sacral, indicat de construcțiile de piatră cu analogii în monumentele polovților. Se cere menționată în mod deosebit descoperirea din mormântul nr.8 al tumulului nr.6 de lângă satul Zarecnoe, raionul Melitopoli - o roată de lemn cu patru spițe și diametrul de 80 cm, datată prin metoda analizei cu radio-carbon în anul 2110 a. Chr. B. D. Michajlov presupune că aceasta, împreună cu groapa funerară, reprezenta carul mortuar, putând afirma că acest car apare în stepele din bazinul Mării Azov din preajma Kaukazului de Nord la sfârșitul mil. III a. Chr. Considerăm, însă, că această afirmație necesită argumentări suplimentare.

Următoarele două note sunt consacrate rezultatelor cercetării a doi tumuli din epoca bronzului târziu (O. Levițki, *Complexul funerar al culturii Sabatinovka de lângă satul Cârnațeni*; S. Jarovoi, S. Agulnikov, *Tumulul din epoca Belozerka de lângă satul Hlinoia din bazinul Nistrului de Jos*). Tumulul I de lângă satul Cârnațeni este interpretat de către O. Levițki ca fiind un complex al culturii Sabatinovka, deși nu putem să trecem peste faptul că unul din acestea este lipsit de inventar, identificarea culturală fiind efectuată în baza unor particularități secundare. Publicarea acestui monument are importanță, mai ales în ceea ce privește studierea ritului funerar al culturii Sabatinovka, deoarece foarte puțini tumuli cu morminte centrale de tipul Sabatinovka sunt cunoscute. Pentru zona nord-pontică tumulul I de lângă satul Cârnațeni este a doua mărturie de acest fel, prima fiind tumulul 41 din necropola Kocikovatoe. Indicând caracterul încă insuficient al cercetărilor ritului funerar al culturii Sabatinovka, deoarece se ține cont mai mult de înmormântările secundare, O. Levițki menționează trăsăturile lui esențiale pentru zona dată, bazându-se pe materialele înmormântărilor tumulare centrale, ținând cont de publicațiile actuale, fapt care sporește și mai mult actualitatea lucrării. După conținut și importanță, ea depășește cadrul de articol. Conținând două înmormântări, una fiind lipsită de inventar, iar în cea de-a doua, centrală, fiind găsite trei vase, tumulul 4 de lângă satul Hlinoia este datat de autori în perioada de tranziție de la epoca bronzului la cea timpurie a fierului: timpul apariției culturii Belozerka.

Oricare cercetare arheologică se confruntă cu problema determinării funcționalității uneltelor de muncă. O oarecare experiență a acestei investigații conține nota

autorilor S. N. Ljaško și A. F. Belova, *Despre utilizarea uneltelor cu acțiune de lovire-tăiere în prelucrarea lemnului în epoca bronzului pe teritoriul Ucrainei*. Topoarele, tesle și celturile sunt desemnate după calitățile morfologice ca fiind principalele unelte de muncă în prelucrarea lemnului pentru epoca bronzului în Ucraina. Cu toate acestea, articolul lasă impresia unei lucrări nefinisate.

A fost publicat, de asemenea, un complex de vestigii care prezintă rămășițele unei corăbii, descoperită în urma efectuării unei lucrări hidrotehnice în strâmtoarea Tonkij la sfârșitul anului 1987 - începutul anului 1988, care au fost ridicate la suprafață de către expediția arheologică subacvatică a Muzeului de studiere a ținutului natal din Zaporožie (G. I. Šapovalov, *Descoperirea unei corăbii din sec. XI-XII în Marea Azov*). O descoperire unicat, fără analogii în arheologia subacvatică a Europei de Est, este sculptura din lemn, care reprezintă în opinia autorului capul unui animal cornut mare, ce servea drept împodobire a prorei corăbiei. Au fost găsite și alte detalii din lemn: două coaste ale corăbiei, fragmentul unei scânduri pentru câptușit, cât și o parte din încărcătură, inclusiv amfore, ulcioare de patru tipuri, fragmente a patru tăvi și o cupă. Se presupune că din acest complex făcea parte și ancora de fier cu 4 brațe, descoperită la 70 m spre vest. Ca rezultat al analizei cu radiocarbon a detaliilor din lemn ale corăbiei și datării tipurilor ceramice de bază, vestigiile au fost atribuite sec. XI-XII, iar componența încărcăturii ne arată că aceasta venea din Taurida.

Încheie culegerea recenzia lui V. V. Otroščenko, *Vestigii ale stepei nord-pontice și Crimeei*, care conține informații și observații la adresa ediției, cu o evaluare pozitivă.

Volumul, prezentat în această recenzie, se deosebește de cele care l-au precedat, în particular prin sistematizarea conținutului, prin instituirea unor rubrici: articole, note, recenzii. Se pare că au fost luate în considerație observațiile lui V. V. Otroščenko. Pe de altă parte, se crează impresia că redacția nu s-a condus constant după criteriile distincției dintre un articol și o notă. Spre exemplu, articolul lui G. N. Toščev, *Necropola plană a culturii catacombelor de pe Mamaj-Gora și nota lui O. Levițki, Complexul funerar al culturii Sabatinovka de lângă satul Cârnafeți*, au o structură similară. Cea din urmă, în opinia noastră, reflectând o analiză și cercetare chiar mai amplă decât primul articol, depășind, astfel, limitele unei simple note, iar atribuirea lor la diverse categorii ni se pare arbitrară și neargumentată. De asemenea,

nu ne este clar de ce a fost plasată la rubrica "note" lucrarea cu caracter de articol a lui S. N. Ljaško și A. F. Belova, deoarece în aceasta nu sunt reflectate rezultatele descoperirii unor materiale noi, ci o analiză a celor deja cunoscute. Rămâne să-i urăm redacției culegerii mai multă obiectivitate, exprimând speranța că aceste mici neajunsuri ale unei ediții tinere vor fi depășite, iar în paginile culegerilor ulterioare vom întâlni și în viitor studii serioase ale problemelor actuale, precum am avut ocazia să constatăm în acest volum, fapt care va contribui la succesul lor.

Galina ZASYPKINA
(Sankt Petersburg)

BIBLIOGRAFIE:

- S. S. Berezanskaja., O. G. Šapošnikova, *Plemena katakombnoj kultury*, SA, nr.2, 1957.
- L. P. Charko, *Monetnye nachodki tavro-skifskoj ekspedicii 1946-1950 i 1957 goda*, MIA, nr.9, 1961.
- N. L. Ernst, *Neapoli skifskij. Stoletiju so vremeni pervykh raskopok*, în: II konferencija arheologov SSSR v Chersonese, 1927, Sevastopol.
- S. G. Koltuchov, *Novye materialy k periodizacii i rekonstrukcii oboronitelnyh sooruzhenii Neapolja skifskogo*, SA, nr.2, 1990.
- A. A. Kucenkov, *Evoljucija indijskoj kasty*, 1983, Moskva.
- A. I. Markeviči, *K stoletiju issledovanija na gorodišče Neapoli u Simferopolja*, ITOIAE, v.3, 1928.
- E. M. Medvedev, *Južnaja Azija. Pervobytnaja periferija ranneklassovykh obščestv*, 1978, Moskva.
- N. N. Pogrebova, *Pogrebenija v mavzolee Neapolja skifskogo*, MIA, nr.9, 1961.
- Pustovalov S. J., *Etničeskaja struktura katakombnogo naselenija Severnogo Pričernomorja*, 1992, Kiev.
- D. S. Raesvkij, *Kompleks krasnolakovoj keramiki iz Neapolja*, *Ežegodnik GIM*. 1965-1966, SR, 1970.
- E. A. Symanoviči, *Fibuly Neapolja skifskogo*, SA, nr.2, 1963.
- P. N. Šulic, *Issledovanija Neapolja skifskogo. 1945-1950 godov*, *Istorija i arheologija Drevnego Kryma*, AN USSR, 1957.
- T. N. Vysotskaja., *Neapoli-stoliča gosudarstva pozdnykh skifov*, 1979 *Naukova dumka*, Kiev.

